

die zeer belangrijk waren voor de ontwikkeling van het politieapparaat. In die jaren organiseerde de Belgische Werkliedenpartij immers haar eerste nationale betogingen in Brussel en kon de Waalse arbeidersmassa gemobiliseerd worden in de strijd voor het algemeen stemrecht. Het verband tussen de nationalisering van sociaal protest en de nationalisering van het politieapparaat, meer bepaald het toenemend belang van de gendarmerie, is precies in die periode zeer duidelijk aantoonbaar.

Dat de schetsen van de sociaal-politieke context een vrij onsamenhangend karakter hebben, hypothekeert de opzet van het boek, in die zin dat de verwevenheid van sociaal-politieke context en ontwikkeling van het politieapparaat niet bijzonder goed tot uiting komt. In elk hoofdstuk volgt een historiek van elke politiedienst afzonderlijk, zonder dat de lezer kan terugkoppelen naar het tijds kader. Het enige stuk dat aan dit euvel ontsnapt, is dat over de tweede wereldoorlog van de hand van 'gelegenheidsmedewerker' Rudi van Doorslaer, wiens aanpak uitblinkt door coherentie en visie.

De hoofdauteurs hebben, in tegenstelling tot wat op de achterflap vermeld wordt, geen gebruik gemaakt van onuitgegeven archiefmateriaal. Ze verlaten zich op bestaande studies of op parlementaire debatten over het politiebesteding, waarbij het overigens niet duidelijk is in welke mate de Parlementaire Handelingen systematisch werden doorploegd. Aangezien het gebrek aan democratische controle blijktens de studie precies één van de eeuwige problemen van het politieapparaat is, lijkt het evident dat een onderzoek naar de interne keuken van de diverse korpsen een ander beeld zal opleveren.

Kortom, ondanks het belang van de problematiek, de grote reikwijdte en al de verzamelde feiten, stelt dit eerste grote boek over de geschiedenis van het politieapparaat enigszins teleur. Vooral wegens het gebrek aan analyse is het een navolgenswaardige opwarmer, maar geen voltreffer geworden.

Gita Deneckere

H. Boels, *Binnenlandse zaken. Ontstaan en ontwikkeling van een departement in de Bataafse tijd, 1795-1806. Een reconstructie* (Dissertatie Groningen 1993; Den Haag: Sdu uitgeverij Koningsinnegracht, 1993, 571 blz., f49,90, ISBN 90 12 08048 7).

In februari 1798 werd de predikant Petrus Weyland aangezocht om als eerste de leiding van een departement voor binnenlandse zaken op zich te nemen. Voorzichtig informeerde hij wat de post zou gaan inhouden. Men zei hem dat de betrekking geheel nieuw was en dat de tijd en de ondervinding zouden leren wat er onder ging vallen. Weyland zag er maar liever van af. Ook anderen bleken weinig gretig. In arren moede werd de leiding toen maar in handen gegeven van een reeds aangestelde bureauchef genaamd La Pierre. Hem werd medegedeeld dat hij werkzaam moest zijn op het terrein van de 'inwendige politie' en het 'toezicht op de staat van dijken, wegen en wateren'. Voor zijn archief kreeg hij de beschikking over de paperassen van de tegelijkertijd opgeheven commissie uit de Nationale Vergadering 'tot de binnenlandse correspondentie'. Die was in 1795 ingesteld 'ter ontdekking van alle machination en ondernemingen op het gebied van de binnenlandse veiligheid'. Toen van hem verwacht bleek te worden, dat hij allen die voorgedragen werden voor een benoeming tot ambtenaar, zou screenen op hun politieke betrouwbaarheid, liet hij weten dat hij geen idee had hoe hij deze taak moest uitvoeren.

De auteur van het hier te bespreken proefschrift stelt, dat organisaties vaak 'getooid gaan met het historisch insigne' (7). Hij bedoelt daarmee dat ze het stempel blijven dragen van de tijd van hun oprichting. Als dat juist is, dan lijken de voorgaande—aan zijn boek ontleende—gegevens

voor ons huidige departement nogal omineus. Daar laat hij zich overigens verder niet over uit. De zevenentwintig ambtenaren uit de ontstaanstijd van het departement hielden zich, behalve met bodendiensten en het maken van vuur en licht, vanzelfsprekend vooral bezig met het schrijven, kopiëren, registreren en indexeren van stukken. Uit het boek blijkt echter nergens waar die stukken concreet nu zoal over gingen. BVD-archieven uit zo'n ver terug gelegen beginperiode van het ministerie van binnenlandse zaken zijn inhoudelijk kennelijk weinig boeiend meer.

In deze studie staat dus niet de inhoud van de op het departement verrichte werkzaamheden centraal. De interesse gaat primair uit naar de gevolgen voor ambtenaren van de politieke ontwikkelingen van 1795 tot 1806, — niet alleen voor die van 'binnenlandse zaken' (dat pas na ongeveer 200 pagina's ten tonele verschijnt), maar ook die voor de ambtenaren van de centrale overheid in het algemeen. De auteur heeft op deze wijze willen bijdragen aan het dichten van de in 1974 door de KNAW gesignaleerde lacune van een geschiedenis van de Nederlandse ambtenarenstand. Daarmee sluit zijn vraagstelling aan bij die van het in 1988 verschenen proefschrift van P. G. van IJsselmuiden over het departement van binnenlandse zaken in de periode 1813-1940.

In afwijking van Van IJsselmuiden is Boels echter niet geïnteresseerd in de vraag in hoeverre er al sprake was van een 'moderne' bureaucratie in Weberiaanse zin. Het gaat hem in hoofdzaak om het in kaart brengen van verschillen in de herkomst en de positie van ambtenaren vóór en na de revolutie van 1795. Daarnaast bespreekt hij uitvoerig de verschillende — grotendeels mislukte — pogingen tot bezuinigingen op het ambtelijk apparaat en het geharrewar rond de totstandkoming van steeds weer nieuwe organisatorische structuren. De verdienste van het boek is dat het niet volstaat met het signaleren van formele verschillen tussen vóór en na 1795, die overigens deels ook al wel bekend waren. Vóór 1795 waren geboorte en godsdienst, in de eerste jaren nadien was politieke gezindheid het belangrijkste criterium voor benoembaarheid. Benoemingen tot ambtenaar gingen voorts na 1795 niet langer gepaard met zware financiële verplichtingen in de vorm van ambtsgelden en 100e en 200e penningen op de tractementen. Ambtenaren kregen na 1801 voortaan een pensioen en er kwam een einde aan het onderling verdelen van legesgelden buiten de begroting om.

De auteur is nu daarnaast voor alle 93 ambtenaren die in de door hem onderzochte periode bij binnenlandse zaken gewerkt hebben — dat wil zeggen zowel bij 'inwendige politie en waterstaat', als bij de daar later bijgevoegde agentschappen voor 'nationale opvoeding' en 'nationale economie — zogoed mogelijk van individu tot individu nagegaan hoe sommige van de meer bekende formele verschillen tussen vóór en na 1795 in de praktijk gestalte kregen. Het blijkt dan dat na de Bataafse revolutie bij binnenlandse zaken inderdaad een groot aantal hogere ambtenaren uit de sociale groepering juist beneden de regentenstand afkomstig was, dat echter het aantal gereformeerden vooral onder de hogere ambtenaren vrij groot bleef, en dat voor de lagere ambtenaren nog steeds gold: zonder kruiwagen geen baan. Bijna tweederde van de 93 onderzochte ambtenaren kon voorts zonder meer als patriot worden aangemerkt.

Het duurt wel wat lang voordat de lezer, na vele hoofdstukken en paragrafen met uitvoerige chronologische uiteenzettingen, aan dit gedeelte van het boek toe is gekomen. De eraan voorafgaande tekst is bovendien niet geheel vrij van inconsistenties. De auteur stelt bijvoorbeeld dat er een directe relatie bestaat tussen de financiële mogelijkheden van een staat, de omvang van de overheidstaken en de grootte van het ambtelijk apparaat (65). Uit zijn boek blijkt echter dat de grootte van het centrale ambtelijke apparaat juist fors groeide — van ongeveer 175 tot ongeveer 350 ambtenaren—in de jaren waarin de financiële mogelijkheden van de Nederlandse staat geringer waren dan ooit tevoren (267, 349).

Het is voorts een zwakte van het boek, dat inzichten die de auteur kennelijk van belang acht, niet altijd worden toegelicht. Het 'systeem van maandelijks fondsentoeijzing' vormde 'een wezenlijke breuk met het verleden' schrijft hij (72). Maar onduidelijk blijft waarin dan precies het verschil lag met het oude systeem van de Staten van Oorlog, waarin uitgaven immers eveneens op maandbasis werden begroot. Elders is hij plompverloren van oordeel dat er tussen 1798 en 1801 sprake was van een 'te uitgebreid (sic!) kiesrecht' (275). Hij verbaast zich ten slotte bijvoorbeeld uitdrukkelijk over het grotere aantal uit Amsterdam dan uit Den Haag afkomstige ambtenaren, maar corrigeert niet voor het feit dat het inwonertal van Amsterdam een veelvoud was van dat van Den Haag.

Zijn minutieuze onderzoek heeft de schrijver ten slotte nog in staat gesteld een aardige impressie te geven van de dagelijkse gang van zaken op het departement in zijn periode aan het slot van zijn boek.

Wantje Fritschy

H. Berg, Th. Wijsenbeek, E. Fischer, ed., *Venter, fabriqueur, fabrikant. Joodse ondernemers en ondernemingen in Nederland 1796-1940* (Amsterdam: NEHA, 1994, 207 blz., ISBN 90 71617 82 3).

Bij het Joods historisch museum bestond al sinds zijn oprichting in 1987 de wens om eens stil te staan bij de emancipatie van de joden sinds de burgerlijke gelijkstelling van 1796. Het bleek dat er over de negentiende eeuw te weinig onderzoek was gedaan om een zinnige tentoonstelling op te zetten. In de loop van 1991 kwamen Joel P. Wyler en zijn broer Daniel C. Wyler met het verzoek of er binnen het museum ruimte was voor een onderzoek naar het belang van de joodse ondernemers en ondernemingen in de Nederlandse economische ontwikkeling. Sinds kort vormen de resultaten hiervan een onderdeel van de vaste collectie. Dit is een welkome aanvulling op de uitgebreide aandacht die het museum al geeft aan de religieuze gebruiken binnen het jodendom en de verschrikkingen van de holocaust. De tentoonstelling is zeer overzichtelijk opgezet met een speciaal accent op enige bekende joodse industriëlen. Naast foto's toont ze ook allerlei paraphernalia, zoals zwemkleding en oud verpakkingsmateriaal.

Volgens de catalogus die bij deze expositie gemaakt is, zijn deze uitkomsten onverwacht en verrassend te noemen. Het gaat hier dan ook om een praktisch onontgonnen gebied. De eerste drie bijdragen doen een poging het geheel in een theoretisch kader te plaatsen. Zo komt men tot de conclusie dat begrippen als 'typisch joods', 'jood' en 'ondernemer' moeilijk te definiëren zijn en dat de uiteindelijke rol van joden in de Nederlandse economie te relativiseren valt. Volgens een van de auteurs heeft deze theorievorming dan ook slechts heuristische waarde, in de zin dat ze alles in de context plaatst. Niet bepaald de schokkende uitkomst, die ons in het voorwoord beloofd was.

Ook de daarop volgende zeven bijdragen, die de joodse praktijk weergeven, zijn weinig verrassend. Ondanks de vrijheid om na 1796 een beroep te kiezen naar eigen inzicht, kozen vele joden toch voor functies in die sectoren, waar ze al traditioneel of vanuit godsdienstig oogpunt veel ervaring hadden. Deze werden vroeger niet door gilden gecontroleerd en stonden al voor de burgerlijke gelijkstelling open voor joden. De verschillende artikelen vormen dan ook min of meer een opsomming van elk groot joods bedrijf in voorspelbare branches als de textielnijverheid (Salomonson), het grootwinkelbedrijf (De Bijenkorf, HEMA en Bonneterie), de bankiers- en effectenhandel, het diamantvak, de grafische wereld, de metaalindustrie en